

Genrer i rörelse – estetiska textpraktiker i gymnasieskolan

[Publicerad efter smärre förändringar i korrektur i Staffan Thorson red., *Andra nationella konferensen i svenska med didaktisk inriktning*, Göteborg 8-9 januari 2004]

Syfte och frågeställningar

Forskningsprojektet ”Genrer i rörelse – estetiska textpraktiker i gymnasieskolan” syftar till att litteratur-, skriv- och mediepedagogiskt studera de textpraktiker som utvecklas av eleverna i gymnasieskolan i spänningsfältet mellan svenskämnets traditionellt bestämda skriftspråkliga genrer, ett friare skapande skrivande och samtida mediekulturer. Studien väcker i anslutning till detta bland annat följande frågeställningar:

- Vilka föreställningar har elever och svensklärare om genrer för skrivande och möjligheterna att bryta mot dem?
- Vilka förhandlingsstrategier för hur texter ska se ut och för vad som går att ge uttryck åt utvecklar lärare och elever när man initierar projekt i skapande skrivande?
- Hur förhåller sig dessa estetiska praktiker till litterär socialisation, till svenskämnets traditionellt skriftspråkliga genrer och till populärkulturellt och medialt konstruerad genrepraxis?
- Hur upprättar elever och lärare gränssnitt mellan estetiska textpraktiker inom skolan som offentlighet och fritiden som privatsfär?
- Vilka tematiska mönster med avseende på reflexivitet och identitetsskapande framträder i elevernas texter?

Medialisering och reflexivitet

Föreställningar om vad som utgör skolans skriftspråkliga normer utmanas i en samhällelig situation som kan beskrivas med begreppen globalisering, mångkulturalitet och medialisering. Det är en självklarhet att de ekonomiska och politiska villkoren för vardagslivet inte går att relatera enbart till en nationellt bestämd industriproduktion och en folkhemmets föreställningsvärld. De samhälleliga och ekonomiska förändringarna är givetvis också kulturella. Även om begreppet mångkulturalitet av förklarliga skäl främst används för att beteckna etniciteter, så bör begreppet problematiseras, rent av vidgas, till att också explicit omfatta en mängd olika värdehierarkier i förhållande till socialt och kulturellt kapital, dvs. mellan vad som betraktas som lågt och högt i kulturen, eller snarare kulturerna.

Begreppet medialisering använder vi för att göra tydligt just att en mycket stor del av föreställningar och erfarenheter idag, och i framtiden än mer, förmedlas via olika medier som informationstekniskt sett är digitala. Befolkningen i västvärlden lever i mediekulturernas värld, snarare än i den primära socialisationens värld. Allt mer av det som människor tänker och gör förmedlas via medier. Det leder till att det blir svårt att kunna veta vad som är fakta och vad som är fiktion. Vad är autentiskt och inte mer eller mindre medvetet arrangerat i t. ex. dokusåpan? När det gäller en hel del av det som sänds i TV tycks det dessutom som om gränsen mellan privat och offentligt luckras upp. Vad tillhör egentligen privatlivet när bilder tagna med ständigt bevakande webbkameror och alltid tillgängliga kameratelefoner förmedlas via nätet?

Om gränserna mellan det globala och det nationella, mellan fakta och fiktion, mellan privat och offentligt luckras upp, vad händer då med de konventioner som omgärdar skriftspråket? De skriftspråkliga konventionerna bygger på ett behov av en normering som språkhistoriskt sett bestämts av nationalstaternas behov av ledning och samordning. De olika nationella utbildningssystemen har sett det som nödvändigt att på olika sätt låta medborgarna ta del av och tillägna sig skriftspråkliga diskursordningar som både förenhetligar och utesluter. Men teckensystem skapas och förändras ständigt och utgör mer eller mindre estetiska praktiker i sociala sammanhang. Det är dessutom nödvändigt att se olika semiotiska system som meningsbärande och meningsskapande. Men det räcker inte bara med att konstatera detta, utan frågan om vilken mening och vilken estetik måste ställas. Det är därför nödvändigt att också anlägga ett ideologikritiskt perspektiv på texter av olika slag. Det som produceras av marknaden och det som produceras privat eller i olika mer eller mindre öppna offentligheter ger uttryck åt värderingar och aktualiserar frågor som gäller identitetsarbete och reflexivitet. Att t. ex. nätbaserad kommunikation via text ger utrymme för identitetsspel och därmed förbundet utforskande av genuspositioner är välbekant.

Medieteknologisk förändring leder till starkare upplevelser av omedelbarhet samtidigt som den lämnar utrymme för medvetenhet om att upplevelserna är just medialiserade. Den egenskap hos t. ex. spelfilmen som gör den så engagerande är möjligheterna till immersiva upplevelser, dvs. tittaren kan uppslukas så av en film att den upplevs som verklighet. Tidigare i filmens historia har tittaren emellertid varit helt i händerna på den som producerat filmen och på den som visat den. Men när videon kom blev det möjligt att spola tillbaka, starta på nytt i slow motion och se alla klippen. På så sätt möjliggjorde tekniken kunskaper om hur fiktion produceras. Därmed blev det möjligt att distansera sig från det som upplevts så starkt. Via DVD har möjligheterna till distansering ökat än mer. Regissören kan i *voice over* beskriva hur olika scener kommit till och skådespelare kan kommentera vissa svårigheter med rollen. Den immersiva upplevelsen försvinner alltså inte; tvärtom utvecklas alltmer sofistikerade tekniker för att ge oss starka upplevelser i biografialongen och därhemma i soffan. En liknande polarisering mellan det som uppslukar och det som distanserar finns i datorspelen, oberoende av om de är stationära, ingår i lokala nätverk eller pågår på nätet. Spelaren låter sig momentant uppslukas av spelet, samtidigt som man vid andra tillfällen på olika sätt distanserade kan diskutera spelets möjligheter och begränsningar.

Föreställningar och erfarenheter förmedlas alltså alltmer intensivt via olika medier, samtidigt som dessa medier som sådana lämnar utrymme för oss att uppfatta dem som just medier. Produktion och distribution av olika slags texter, i synnerhet via digitala medier, ger utrymme för den mediereflexivitet som kan ses som en del av senmodernitetens livsvillkor. Denna mediereflexivitet är dubbel: den handlar om förmågan att tillägna sig kunskaper om mediernas tekniskt-estetiska verktygsmedel samtidigt som förmågan att använda medier självreflexivt i arbetet med den egna subjektiviteten utvecklas.

Det hittills sagda vetter mot frågor som har att göra med förhållandet mellan skrift och bild och vad som avses med kommunikativ förmåga. Bruket av bilder kan naturligtvis från en utgångspunkt ses som ett uttryck för ett motstånd mot att i mer elaborerad form uttrycka sig skriftspråkligt. Samtidigt är det svårt att frigöra sig från tanken att det också är ett uttryck för bildens allt större betydelse i vårt samhälle. Här aktualiseras internationell debatt om begreppet *literacy*, där betydelsen av ett vidgat *literacy*-begrepp, genom att tala om *multiliteracy* eller rent av *multiliteracies* i relation till multimodalitet, problematiserats. Denna diskussion innebär naturligtvis inte att skriften på något sätt spelat ut sin roll, men allt oftare framträder bilden som ett verktyg för kommunikation, både för sig självt och i kombination

med det skriftliga språket. Det stora intresse för *lay out* handlar inte bara om att ersätta det skrivna ordet med bilder och andra illustrationer, utan snarare om behovet att kombinera texter och bilder till en helhet som också kan sägas utgöra något mer än summan av dessa delar.

Att kombinera text, bild och ljud med varandra, och sedan distribuera det färdiga resultatet, är tekniskt sett inte längre någon större svårighet. Tyvärr har vi ännu inte någon riktigt bra term för att beteckna de kommunikativa och reflexiva förmågor som i synnerhet barn och ungdomar kan tänkas utveckla via mer traditionella tekniker och nya medier. Vi har arbetat med begreppet *mediacy* som ett sätt att mynta ett användbart begrepp, som kan relateras till skriftspråkligt bestämd *literacy*, men vi får se var vi hamnar i det fortsatta arbetet. Det är viktigt att det eller de begrepp som användes vid sidan om eller ersätter *literacy* inte blir låsta till en viss form av materialitet.

Några nedslag i empirin

Nedan presenterar vi några hittills preliminära iakttagelser och reflektioner som utgår från våra inledande empiriska studier. Empiri har samtals in via en delvis genomförd enkät riktad till över 1000 gymnasieelever, intervjuer av samtalskaraktär med ett 50-tal elever och några av deras lärare och ett mindre antal observationer.

Modaliteter och arbetsdelning

Det vardagliga bruket av digitaliserade kommunikationstekniker måste få konsekvenser för hur lärare och elever tänker kring textproduktion och därmed också kring olika typer av skriftspråkliga genrer. Det intressanta här är att praktiker som teoretiskt sett lämnar utrymme för hypertextualitet inte tycks ingå som någon explicit formulerad kommunikativ möjlighet varken för lärare eller elever. Vi kan preliminärt dra slutsatsen att många lärare och elever tycks ha mycket begränsade föreställningar om de möjligheter att kombinera text, bild och ljud på som digitaliseringen möjliggör. Medan den mediekonsumtion som dominerar vardagen i hög grad är multimodal i en elektroniskt multimedial mening, så tycks ändå elevers och lärares praktiker i form av egen medialiseringad produktion i hög grad vara monomodala, dvs. antingen så skriver man eller så tar man bilder eller så laddar man ner musikfiler etc etc. Det kan naturligtvis inte vara på annat sätt än att multimodalitet i form av narrativ temporalt sett realiserar sekventiellt, men det är ju faktiskt så att modaliteter också realiserar simultant: vi kan läsa text, uppfatta en bild och höra ljud samtidigt. Produktionen av sådana blandformer tycks helt överlåtas till marknaden.

Frågan vi måste ställa oss blir naturligtvis på vad sätt multimodala och monomodala praktiker, så som de utvecklas privat eller möjligen i någon form av hybrider mellan privat och offentligt, som textbaserade fora som *lunarstorm* och *msn*, står i relation till de skriftspråkliga praktiker som initieras av lärarna i skolan. Med detta vill vi ha sagt att den kunskapsmässiga arbetsdelning som i hög grad gäller indelningen i skolämnen också tycks gälla i ett modalitets- och medieperspektiv. Många lärare och elever tycks mena att skrift hör hemma i svenskämnet medan bildproduktion och ljudproduktion hör hemma i andra ämnen som mediekunskap eller andra mer praktiskt-estetiskt inriktade ämnen, om de över huvud taget förekommer.

Plikt- och kvalifikationsnormer i förändring

Det just sagda tycks dock motsägas av andra data. På olika sätt och med olika betoningar tycks ungdomar idag ha mindre respekt för genregränser när de skriver privat och i olika *communities*. De är beredda att bryta upp traditionella mönster och skapa egna, både med

texten som sådan och med bilden och texten tillsammans. Många av de formella förändringar i elevernas skriftspråk som lärarna uppmärksammar, och eleverna själva är mycket medvetna om, såsom förkortningar, siffror istället för bokstäver, talspråkighet, avsaknad av styckeindelningar etc., är sådant som i hög grad kan förklaras med hänvisning till kommunikativa praktiker på nätet. Men trots att många elever tycks skriva mycket mer än vad man kan tro kan de dra sig för att lämna in texter till sina lärare. Elevernas rädsla är kanske uttryck för de nya former av skriftspråkighet som varken de eller lärarna vet hur de ska handskas med. Det är tankeväckande att tonåringar kan säga att de ”pratar” med sina vänner när de chattar, mejlar och messar ...

Från andra utgångspunkter kan vi emellertid notera att det bland dagens gymnasieelever finns de som öppet vågar bryta mot de plikt- och kvalifikationsnormer som råder i skolan. Samtidigt tycks de tänka efter noga när deras texter får en funktion, dvs. när de skriver reportage och artiklar för olika mottagare. De känner till kvalifikationsnormerna och gör en uppdelning mellan det som skrivs internt i skola och det som skrivs för en extern publik, dvs. ska publiceras. En text som enbart skrivs för skolsammanhanget lägger man inte så mycket tid på. Den är att betrakta som något preliminärt, något som ännu söker såväl sin läsare som sin form och funktion.

Frågor vi ställer oss är i vad mån förändringar i synen på vad som är skriftspråkighet, vid sidan om de frågor som skrivandet på nätet leder till, kan ses som uttryck för ett processuellt kommunikativt tänkande, som utvecklats både under inflytande av skrivprocessen som pedagogisk modell och de möjligheter till ordbehandling som datorn ger. Skrivprocessmetodiken betonar att texten ska ha en mottagare: en text är inte klar förrän den har en läsare. Skrivprocessen som pedagogisk idé kan sägas bygga på och befrämja ett sorts cirkulärt skrivande som accepterar det preliminära. Förbindelserna med begrepp som icke-linjärt, loop, cybernetiskt system, medieekologi framstår som tydliga och närmast uppenbara. Datorn understödjer på olika sätt det processuella skrivandet. Var exakt i en textstruktur man börjar blir inte betydelsefullt. Stycken och meningar låter sig med lätthet flyttas. Början kan visa sig lämplig som en avslutning etc. Därför kan man också säga att skrivprocessen aldrig sannolikt hade fått det genomslag den fått om inte datorn och möjligheterna till ordbehandling hade funnits. Det är en händelse som ser ut som en tanke att skrivprocessen introducerades i Sverige 1983. Det var ungefär samtidigt som de första personatorerna intog sina platser i några utvalda hem och då ord som ”word process” sökte sin väg in i språk och föreställningsvärld.

Vad allt detta handlar om är tonåringars och lärares sätt att tänka och praktisera skriftspråkighet. Lever de olika textvärldar, eller diskursordningar, som skolan som samhällelig institution av tradition kan tänkas praktisera och de textvärldar eleverna praktiserar, oberoende av varandra? Lever elever och lärare i skilda textvärldar? Vad händer när de hamnar i förhandlingspositioner till varandra.

Intimiserad skriftspråkighet

Det hittills sagda handlar inte bara om en upplösning i mer formell mening av föreställningar om talspråkighetens och skriftspråkighetens konventioner. Det finns också andra sidor av detta mynt. En förklaring är att eleverna ofta får skriva genrer som till sin karaktär är personliga och intima. När man exempelvis studerar en epok och läser exempelvis *Den unge Werthers lidanden* eller de isländska sagorna får eleverna inte sällan i uppgift att skriva texter utifrån alternativa perspektiv. Ofta tycks det då bli i form av dagbokstexter, såsom Lottes dagbok, eller Ebbes brev till sin syster etc.

Det här tycks vara en allmän utveckling i dagens skola, nämligen att det personliga och intima får en allt större plats. Det intima och personliga kan från en innehållslig utgångspunkt sägas vara förbundet med vad som kan kallas för de primära diskurserna. Det personliga och intima är i mindre utsträckning förbundet med formella och offentliga grammatik- och skrivregler. Man kan också uttrycka det så, att det med ett innehåll följer en språklig form. Vi förbinder lätt förmågan att skriva korrekt med avseende på stavning, grammatik och genre med möjligheterna att kommunicera. Vi förutsätter att en god kommunikation kräver ett grammatiskt och ortografiskt korrekt språk. Skrivfel av olika slag uppfattas som brus som försvårar möjligheterna att kommunicera.

Denna förbindelse kan dock problematiseras. Den kommunikation som sker i intimsfären, dvs. i hemmet, mellan vänner och familjemedlemmar, innehåller och tillåts innehålla språkliga nybildningar och konventionsöverskridanden av olika slag. Det kan gälla inköpslistan över vad som ska inhandlas vid nästa besök i matvaruaffären, föräldrarnas meddelande till barnet om vad denne förväntas göra efter hemkomsten från skolan på eftermiddagen, kärleksbrevet mellan de förälskade tonåringarna, e-postmeddelandet till den äkta maken etc. Men det finns också all anledning att överväga om inte också det skriftspråk som skapas i olika chattplatser, som t ex lunarstorm, kan sägas utsudda gränserna mellan skriftspråklig intimsfär och offentlighet. Alla dessa kommunikationssituationer utgör utan undantag vad man kan kalla genuina kommunikationssituationer. Man kan hävda att konventionsbrott och nybildningar ingår som naturliga delar i dem. De behöver i den meningen inte utgöra något funktionellt hinder, snarare tvärtom. Formella skriftspråkliga konventioner kan i stället förhindra den öppenhet som eftersträvas, eftersom de primära diskurserna är intimt förbundna med talspråket. Talspråket kan ses som en frizon där språket utvecklas och förändras. Språkhistoriskt vet vi att rörelser och förändringar inom talspråket med olika fördröjning söker sig in i den mer formella skriftspråkligheten. Till dessa skillnader kan ytterligare en läggas. Medan skriftspråket till sin karaktär och uppbyggnad är mer linjärt, är talspråket, som tidigare framkommit, mer associativt och icke-linjärt.

Original och kopia

Ett sista exempel på frågeställning som våra data för stunden ställer oss inför handlar om förhållandet mellan original och kopia, det äkta och det plagierade. Vad man kan kalla plagiering i olika former och hur sådant ska värderas är en viktig del av västerländsk kulturhistoria. Tanken på det originella konstverket är som bekant en produkt av romantiken. Estetiska ideal före romantiken byggde till stora delar på förmåga att efterbilda de klassiska verken. Intressant nog tycks nu sådana normsystem aktualiseras och kolliderar därmed med varandra.

Som framgår av lärarnas synpunkter i intervjuer är frågan om elevernas plagiering av texter en av de mer brännande frågorna i skolan i dag. Det är så att just Internet skapat goda möjligheter att göra andras texter till sina egna och att problem därför uppstår när texter ska bedömas och betygsättas. Trots att många texter som produceras av elever idag med all säkerhet kan betraktas som kopior av kopior förnekar många av dem i de enkäter vi hittills hunnit bearbeta att plagiering förekommer. Kanske är plagiat ett mindre problem i en populärkultur som på många sätt är en citatkultur. Samtidigt uppmuntrar en instrumentell hållning till skolarbete passiv reproduktion. En tanke vi har är att försöka utröna i vad mån populärkulturen utövar sin påverkan och därmed bidrar till en normkonflikt i synen på vad som är original och kopia, autentiskt och fejkat. T. ex. raplåtar bygger som bekant på idén att använda redan existerande rytmer och melodislingor, men artistieriet består i att ladda dem

med egna betoningar och placera dem i nya sammanhang. I skolan får artisteriet inte något utrymme?

Utmaningar

Skolan bygger på en överordnad tanke om hur undervisning ska organiseras för att vara effektiv, dvs. en linearitet i kombination med föreställningar om progression. Den bygger på föreställningar om en strikt arbetsdelning mellan ämnen och modaliteter. Detta är en viktig förklaring till den förbindelse som råder mellan skola och begreppet *literacy* som beteckning på medborgerliga kompetenser i skriftspråkskulturen. Nya kommunikationstekniker och estetiska normsystem bryter emellertid sin väg in i skolan. Läroprocesser i mer informella sammanhang är estetiskt expressiva och associativa. Det är spännande och en verklig utmaning att försöka bidra med konkreta bilder av spänningsfältet mellan svenskämnets traditionellt bestämda skriftspråkliga genrer, ett friare skapande skrivande och samtida mediekulturer.

Referenser

Castells, Manuel (2003). <Internetgalaxen> *Reflektioner om Internet, ekonomi och samhälle*. Göteborg: Daidalos.

Cope, Bill & May Kalantzis (2002) (Eds). "Introduction. Multiliteracies: the beginning of an idea". *Multiliteracies. Literacy Learning and the Design of Social Futures*. London and New York: Routledge.

Gee, James Paul (1996). *Social linguistics and literacies: Ideology in discourses*. London & Bristol, PA: Taylor & Francis

Johansson, Egil (1977). *The history of literacy in Sweden: in comparison with some other countries*. Umeå: Umeå universitet.

Kress, Günther and Theo van Leeuwen (2001), *Multimodal Discourse. The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold.

Tyner, Kathleen (1998),). *Literacy in a Digital World. Teaching and Learning in the Age of Information*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.

Aarseth, Espen (2003), "We all want to change the world", Liestöel, Gunnar et al ed., *Digital Media Revisited*. Cambridge MA: MIT Press.

Bolter, Jay David & Grusin, Richard (1999), *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge MA: MIT Press.

Hayles, N. Katherine (2002), *Writing Machines*. Cambridge MA: MIT Press.

Sundén, Jenny (2002), *Material Virtualities. Approaching Online Textual Embodiment* New York: Peter Lang.

Karlsson, Anna-Malin (2002), *Skriptbruk i förändring. En semiotisk studie av den personliga hemsidan*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Scandinavian Philology 25

Foucault, Michel (1971/1993), Diskursens ordning. Stockholm/Stehag: Symposion

Aulin-Gråhamn, Lena & Persson Magnus & Thavenius, Jan (2004), Skolan och den radikala estetiken. Lund: Studentlitteratur.

Manovich, Lev (2001), The Language of New Media. Cambridge Mass: MIT Press.